

Diskurtsoaren Analisia Gizarte Zientzietan: oinarrizko kontzeptu eta tresnak

Samara Velte

Udako Euskal Unibertsitatea eta
Euskal Herriko Unibertsitatea
Bilbo, 2025

© Udako Euskal Unibertsitatea
© Euskal Herriko Unibertsitatea
© Samara Velte

UEUren ISBNa: 978-84-8438-950-7
UPV/EHUren ISBNa: 978-84-1319-703-6
Lege-gordailua: BI-01507-2025

Inprimategia: IMPRIME_ ABZ Impresión Digital
Azalaren diseinua: Igor Markaida
Hizkuntza-zuzenketen arduraduna: Ander Altuna Gabiola

Banatzaileak:
UEU. Erribera 14, 1.D Bilbo 946 790 546 argitalpenak@ueu.eus www.ueu.eus
EHU. argitalpenak@ehu.eus www.ehu.eus/argitalpenak
Elkar Banaketa: Haizpea Industria gunea, 1 ADUNA

Galarazita dago liburu honen kopia egitea, osoa nahiz zatikakoa, edozein modutara delarik ere, edizio honen Copyright-jabeen baimenik gabe.

Liburu honek UEUren argitalpengintzako ebaluazio-prozesua gainditu du; liburuaren jakintza-alorreko aditu batek ebaluatu du jatorrizkoa, *peer review*-erako ebaluazioan, egilearen daturik ezagutu gabe (*double-blind*).

Aurkibidea

1. atala: Zertarako ikertu diskurtsoak?	7
2. atala: Lengoiaren dimentsio soziala	13
3. atala: Diskurtsoaren Analisiaren jatorriak	25
3.1. Hizkuntzalaritza Aplikatuak Etnografia eta Soziologia ezagutu zituenekoa	25
3.2. «Testuingurua» definitzen	28
3.3. Diskurtsoaren Analisi Kritikoa eta Diskurtso Ikasketa garaikideak	33
3.3.1. Izen propio batzuk	35
3.3.2. Diskurtsoa eta ideologia	36
3.4. Korrante eta autore garaikideak	39
4. atala: Diskurtsoaren Analisia: oinarrizko kontzeptu teoriko-metodologikoak	43
4.1. Nondik begiratzen dugun	43
4.2. Diskurtsoa, testua eta adierazpena	44
4.3. Teoria bakar bat ez	47
4.4. Kategoria linguistiko gako batzuk	52
4.4.1. Lexikoa, sintaxia eta diskurtsoaren markagailuak	54
4.4.2. Modalitatea	56
4.4.3. Intertestualitatea	60
4.4.4. Aktoreen karakterizazioa	64
4.4.5. Testu-generoak eta baliabide erretorikoak	66
4.4.6. Hizketa-txanden antolaketa	67
4.4.7. Lengoaia ez-berbala	67

5. atala: Nola «irakurtzen» eta interpretatzen dugun errealitate soziala:

enfoke metodologikoak	69
5.1. Datuen bilketa eta antolaketa	72
5.2. Hurbilketa metodologiko nagusiak	73
5.2.1. Dispositiboen analisia	73
5.2.2. Perspektiba soziokognitiboa	74
5.2.3. Corpus Hizkuntzalaritza	77
5.2.4. Aktore sozialen hurbilketa	78
5.2.5. Hurbilketa dialektiko-erlazionala	82
5.2.6. Beste metodo batzuk	83
5.3. Datuen baliozkotasuna auzitan	84

6. atala: Diskurtsoa eta identitateen eraikuntza..... 85

6.1. Subjektibotasuna diskurtsoan	86
6.1.1. Posizionamendua eta modalizazioa adierazpenaren edukiarekiko	89
6.1.2. Posizionamendua harreman sozialekiko	94
6.2. <i>Gu</i> eta <i>haiek</i> kategoriak	97

7. atala: Diskurtsoa eta memoria..... 107

7.1. Ikuspegi diskurtsibo-historikoa	108
7.2. Memoria eta diskurtsoa, urratsez urrats	114

8. atala: Testu-tipologiak eta haiek ikertzeko baliabideak..... 121

8.1. Komunikabideetako diskurtsoak	121
8.1.1. Albiste eta erreportajeen analisia, urratsez urrats	123
8.1.2. Makroegiturak eta mikroegiturak	126
8.1.3. Bestelako kazetaritza-generoak	129
8.2. Erretorika politikoa	130
8.3. Testu ofizialak, legeak eta diskurtso teknikoak	132
8.4. Ikerketa-elkarrizketak eta focus taldeak	134
8.5. Eguneroko solasak eta behaketa etnografikoak	135

Hitzostea..... 137

Aitortzak..... 139

Bibliografia 141

1. atala: Zertarako ikertu diskurtsoak?

Liburu hau esku artera heldu bazaizu, norbaitek noizbait esandako zerbaitek mugitu zaituelako izan da. Agian ikerketa kualitatibo bat egiten ari den ikasle bat zara, esku artean dituzun elkarrizketa eta grabaketei nondik heldu asmatu nahian dabilena; akaso kazetaritzaren edo komunikazioaren munduan egiten duzu lan, eta sortzen dituzun mezuek izan dezaketen eragin sozialak kezkatzen zaitu; edo beharbada, besterik gabe, inguratzen zaituzten mugimendu sozial edo talde zehatzen diskurtsoak aztertzeke tresnak eskuratu nahi dituzu. Guztion galderei erantzuten ahaleginduko da liburu hau.

Diskurtsoa gizartean geroz eta sarriagotan entzuten den eta geroz eta normaltasun handiagoz erabiltzen den hitza da. Aspaldi utzi genion *diskurtso* kontzeptua soilik jendaurreko hitzaldiak deskribatzeko erabiltzeari. Gaur egun, oso ohikoa da diskurtsoaz termino ideologikoetan hitz egitea, baita akademiatik kanpo ere: «arrazakeriazko diskurtsoak» salatzen ditugu identifikatzen ditugunean, edota aintzat hartzen dugu «diskurtso feminista» bat eraikitzen ari garela, gure gizartean nagusi diren diskurtso patriarkalak desaglegitimatzeke. Hartara, talde sozialek partekatzen dituzten pentsaera eta mintzamoldeak forma linguistiko zehatz batzuetan materializatzen direla hartzen dugu aintzat, eta ondorioz zientifikoki beha daitezkeela, beste edozein materia bezala.

Diskurtsoaren —edo, hobe esanda, *diskurtsoen*— azterketa zehatz bat egitea, ordea, plaketak zenbatzea baino zertxobait konplexuagoa da. Hizkuntzaren erabilerak aldakorrek dira, eta euren testuinguru sozialaren menpe daude. Haietatik sortzen diren esanahien interpretazio zuzenak ez dio soilik material zehatzari —testuari— erreparatu behar, baizik eta interakzio komunikatibo osoari: zer esaten den, nola esaten den, nortzuk diren inplikaturik dauden mintzakideak, zein den haien arteko harremana, eta egoera osoa zein testuinguru sozial, politiko eta historikoren eraginpean gauzatzen den. Lan erraza, ezta?

Diskurtsoaren Analisiak hizkuntzalariaren begirada zorrotza eta soziologoaren ezagutza zabala bateratzen ditu. Hizkuntzaren osagaiak kirurgikoki aztertzea eta haietatik esanahi diagnostiko koherente bat ateratzea da helburua. Baina lengoaiaren formak ez dira sekula berberak, eta interakzio komunikatiboak ezin dira laborategiko eredu eskematikoetara murriztu: errealitatea beti izango da mila bider konplexuagoa eta aurreikusteko zailagoa. Horregatik behar du, definizioz, hurbilketa enpiriko, induktibo eta kualitatibo bat. Diskurtsoa ikertzeke baliabide kuantitatiboak ere existitzen diren arren, liburu honetan aipatu baino ez ditugu

egingo, pertsona arteko harremanak ikertzeko orduan askoz gehiago interesatzen zaigulako ikertzailearen inplikazio erabatekoa eskatzen duen disezio-lana.

Ikertzaileak mundu sozialean dihardu. Zer ikertu, zergatik, zein ikuspegi eta metodoen bidez, zer lortzeko helburuz... gure lanean etengabe ari gara aukeraketak egiten, eta haietako bakoitza posizio zehatz batetik egiten da. Gure ezagutzak edo «motxila» kulturalak elementu zehatz batzuk lehenestera garamatza, eta beste batzuk baztertzeraz: garrantzitsutzat jotzen dugun hori bera ere, neurri handi batean, eraikuntza sozial bat da, interes sozial zehatz batzuei erantzuten diena. Areago: ikerketa akademikoak bere buruari aitortu izan dizkion egiazkotasuna eta objektibotasuna ere eraikuntza sozialak dira, eta beraz, egiaren bilaketa oro «eguneroko bizitzaren zentzu oneko ezagutzaren oinarri kuestionatugabe baina beti kuestionagarritik abiatzen da», Alfred Schütz soziologoaren hitzetan: «Munduaren edozein ezagutzak, zentzu onezko pentsamenduan zein zientzian, bere pentsamendu-antolaketa mailari dagozkion konstruktua mentalak, orokortzeak, formalizazioak, idealizazioak inplikatzeko ditu» (Schütz, 1962, 57. or.). Horregatik da diskurtso oro ideologikoa, baita genero diskurtsibo ustez objektiboenetan eraikitzen dena ere.

Mezu batzuek, ordea, besteek baino botere handiagoa dute, hain zuzen ere errealtatearen errepresentatzaile-rola aitortzen zaielako. Akademian, prentsan edo zuzenbidean sortzen ditugun mezu eta testuek efektu zehatz batzuk dituzte gure ekosistema kulturean. *Egiaren ekoizleak* dira: hainbat euskarri eta testu-generotan¹ (komunikabideetako erreportajeetan, testuliburuetan, legeetan...) errealtate sozialaren bertsioak sortzen, finkatzen eta hedatzen dituzte, eta horretarako baliabide linguistiko, narratibo eta erretoriko zehatz batzuk erabiltzen dituzte. Diskurtsoak eraikuntza *linguistikoak* direla esateak, kasu honetan, ez du esan nahi soilik ahozko edo idatzizko hizkuntzaren bidez osatzen direnik: bestelako lengoaien bidez sortzen diren mezuak ere diskurtsoak dira, esaterako, ikus-entzunezko lengoaiaren bidez eraikitzen direnak. Horiek semiotikak edota Diskurtsoaren Analisi Multimodalak aztertzen dituzte modu zabalean.

Gure testuinguru sozialaren eta hizkuntzaren erabileren arteko harremana bi norabidekoa da. Alde batetik, gure ikasketa sozialek, gure taldean nagusi diren uste, arau eta konbentzioek, eta onargarritzat edo onartezintzat jotzen diren portaerek *esangarria denaren eremua* mugatzen dute maiz (Jäger, 2004). Bestetik, sortzen ditugun mezuek harreman sozialen bilakaeran eragiten dute, gure mintzakideengan edo mezuon hartzaileengan eraginez. Hizkuntzaren bidez,

1. Liburu honetan testu-genero eta genero diskurtsiboez edo diskurtso-generoez mintzo garenean, ideia berberari ari gatzazkio erreferentzia egiten.

errealitatearen bertsioak sortzen ditugu: narratiba horiek hartzaileen eskema mentaletan efektu bat eragiten dute, hau da, haien egitura kognitiboetan. Mezu edo diskurtso eraginkor batek askotariko erreakzioak eragin ditzake: emozioak piztea, sinestea edo ukatzea, eta horren arabera ekintzak. Beraz, esan daiteke lengoaiak pertsonen jokabidean eragiteko ahalmena duela.

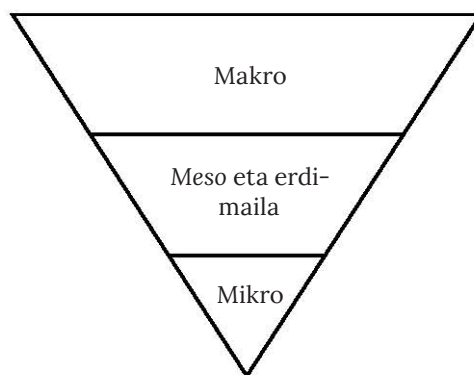
Baina esanahia ez da soilik esaten dugun hori. Entzuleak ez dira informazioaren hartzaile pasiboak. Kontrara: entzuten dutenetik esanahia erauzteko operazioak ahalegin aktiboa eskatzen du haien aldetik. Prozesu horretan, hainbat faktorek eragiten dute; besteak beste, hartzaileen alde aurretiko ezagutzak eta unean uneko testuinguruak, baina baita historikoki trantsititzen ditugun testuinguru eta harreman-sare zabalagoek ere. Bakhtinek zioenez (1982), adierazpen bat ez da sekula neutroa: sortzen ditugun mezuak aurretik noizbait ahoskatu edo argitaratu izan diren adierazpen eta esanahiz osatutako ingurune kultural zehatz batean eraikitzen dira, eta inguruko gainerako diskurtsoekin *elkarriketan* daude etengabe.

Botere-harreman zehatzen gainean oinarritutako gizarte batean, adibidez, ohikoa da hura elikatzen duten iruditeriak berraktibatzen dituzten diskurtsoak topatzea. Indarkeria matxistako kasuak epaitegietara iristen direnean, esaterako, ohikoa izaten da eraso sufritu duen emakumearen jokabidea epaitzea, hark erasoan nolabaiteko eragina izan ote zuen edo haren eragile izan ote zen iradokiz. Prentsan, ohikoa izaten da orduan honelako titularrak topatzea: «Emakumeak ez zuen ezezkorik adierazi». Hipotesi horrek, funtsean, honako diskurtsoa du oinarrian: posible dela emakumeek sexu-erasoak probokatu edota onartu izana. Eta diskurtso hori, aldi berean, gure gizarteko ikono eta iruditeria kultural errotuenetako batzuetan dago oinarrituta: emakume manipulatzaileen mitoan, hain zuzen ere literaturan zein zineman behin eta berriz berreraiki den *femme fatale*-aren figuran gorpuzten den horretan.

Hitz egitea edo idaztea, hau da, errealitatea edozein lengoaiaren bidez irudikatzea, eraikuntza diskurtsibo eta ideologiko bat da beti, zeinahi objektibotasunez moztaratu nahi badugu ere. Legeek, testuliburuak, komunikabideetako albisteak edota ahozko elkarriketetan ere maiz txertatzen diren narrazioek *egiak* produzitzen dituzte, eta haren eragina ekoizleari aitortzen zaion legitimitateari doa lotuta, hau da, haren botereari (Foucault, 1970). Diskurtso boteretsuenek, oro har, gizarteko *statu quo*-a islatzen dute, eta, aldi berean, hura iraunarazten dute, eskusiozko egiturak justifikatzen eta naturalizatzen dituen oinarri ideologiko partekatua elikatzen eta berrindartzen dutenez gero.

Horregatik da garrantzitsua diskurtsoen osaerari buruz hausnartzea eta haiek egoki aztertzen jakitea. Diskurtsoen alderdi ideologikoaz jabetzeak eman diezazkiguke haiek eraldatzen hasteko tresna batzuk. Behar bezala fundamentatutako kritika bat egiteko, ordea, metodo zientifiko bat behar dugu; hau da, oinarri teoriko zehatz batzuk erabiltzen dituen, erreproduzitzeko moduko urrats metodologikoei jarraitzen diena eta logikoki edo enpirikoki egiazta daitekeena.

Diskurtso Ikasketek ez dute teoria bakar bat erabiltzen, ez eta prozedura metodologiko bakar bat ere. Kontrara: lengoaia hainbat testuinguru eta egoera sozialetan aztertzen denez, ikerketa-ildo edo diziplina bakoitzean aldatu egiten dira erabiltzen diren oinarri teoriko nagusiak. Nolanahi ere, Gizarte Zientziei aplikatutako Diskurtsoaren Analisisian gutxienez hiru mailatako teoriak bateratu ohi dira. Alde batetik, *makro* mailako teoria nagusiak erabiltzen dira, ikertu nahi den arazo (soziologiko, komunikatibo, antropologiko) nagusia enmarkatzen dutenak. Bestetik, hizkuntzaren erabilera zehatzak aztertzeko baliabideak eskaintzen dituzten *mikro* mailako teoria eta kontzeptu teorikoak erabiltzen dira; hauek, oro har, Hizkuntzalaritza Aplikatutik hartu izan dira. Eta, azkenik, bi muturren arteko tarteko teoria ertain edo *meso* teoria batzuen beharra planteatzen dute Diskurtso Ikasketek, alegia: gizarteko fenomeno *handien* eta hizkuntzaren erabilera zehatzen artean mediatzen edo bitartekari-lana egiten duten mekanismo kognitibo eta interperpersonalei azalpena ematen ahalegintzen diren teoriak sartzen dira maila honetan. Maila hauetako bakoitza zehatzago aztertuko dugu liburu honen laugarren atalean, Diskurtsoaren Analisisaren oinarrizko kontzeptu teoriko-metodologikoei eskainitako kapituluan.

1. irudia. Hiru mailatako teoriak.

Guztira zazpi kapitulu topatuko dituzue sarrera-atal honen ondoren. Bigarren kapituluan, lengoaiaren dimentsio sozialari buruz arituko gara; bertan argudiatuko dugu lengoaiaren erabilera kokatu edo diskurtso oro ekintza sozial baten moduan azter daitekeela, botere-harremanez zeharkatutako harreman-sare sozial konplexuen osagai zentral gisa. Hirugarren atalean, Diskurtso Ikasketen garapenari jarriko diogu arreta; diziplinaren hastapenei Hizkuntzalaritzaren esparruan, eta Gizarte Zientzietan izan duten hedapenari. Laugarren atala, aipatu bezala, diskurtsoen analisisan gehien erabiltzen diren tresna teoriko eta metodologikoei eskainita dago. Bosgarrenean, aldiz, perspektiba eta proposamen kognitibistek planteatzen dituzten mekanismoak azalduko ditugu, hau da, diskurtsoen interpretazioan eta esanahien eraikuntzan eragiten duten prozedurei buruz argitaratu izan diren perspektiba teoriko nagusiak. Hurrengo bi atalak Diskurtso Ikasketetan behin eta berriz errepikatzen diren azterketa-esparru edo kezka zehatzei eskainita daude: hizkuntzaren bidezko identitateen eraikuntzari; eta diskurtsoaren eta memoria kolektiboaren eraikuntzari. Azkenik, testu-genero zehatzak aztertzeke orduan erabil ditzakegun jarraibide edo proposamen metodologiko zehatz batzuk planteatuko ditugu, ikerketa enpirikorako baliagarri izan daitezkeenak.

